

CE ESTE FILOSOFIA ANALITICĂ? CONCEPTE MAI RESTRICTIVE ȘI MAI CUPRINZĂTOARE

Mircea FLONTA

Universitatea din București

Those who seek an answer to the question “What is analytic philosophy?” usually have in mind a form of philosophical analysis (for instance, placing the philosophy of language in the center of philosophical studies, or the use of modern logic tools). The attempts to settle the boundaries of “analytic philosophy” as a self-consisting philosophy through its methods and objectives have, however, significant limitations. As a matter of fact, the term is used in order to refer to various ways of making philosophy which, despite of many differences, have all in common the clear-cut distinction from philosophical traditions such as phenomenology, hermeneutics or postmodern philosophy. In this way, one can distinguish various concepts of analytic philosophy, either restrictive or broad. Despite of this, some minimal conditions that characterize a kind of philosophy as analytic can be pointed out.

Keywords: analytic philosophy, ordinary language philosophy, logical analysis

La o asemenea întrebare nu este recomandabil să se aștepte un răspuns care ar putea fi socotit pe deplin mulțumitor. Cei care au folosit și folosesc expresia “filosofia analitică” au în cap lucruri din cele mai diferite. Iar încercările de a fixa contururile filosofiei analitice printr-o caracterizare generală nu par să fi schimbat nimic în această privință. Cel mai adesea, atunci când audiența cultă intră în contact cu unul sau altul din membrii familiei analitice, ea poate avea impresia că ceea ce i s-a înfățișat este filosofia analitică *tout court*. Este instructiv să vedem cum iau naștere asemenea impresii.

Unii intelectuali cred și astăzi că filosofia analitică este filosofia logicienilor, o filosofie creată de autori care au utilizat instrumentele de cercetare oferite de logica modernă - logica simbolică sau logica matematică - pentru a obține clarificări de natură conceptuală. Ei au în vedere tradiția de cercetare care a fost inaugurată prin opera unor autori ca Gottlob Frege,

Bertrand Russell și Rudolf Carnap. Utilizarea instrumentelor pe care le oferă logica modernă pentru obținerea unor clarificări conceptuale constituie, fără îndoială, o varietate reprezentativă a filosofiei analitice. Raportarea la analiza logică oferă de altfel cea mai bună justificare a expresiei “filosofie analitică” deoarece clarificările sunt obținute prin desfacerea unor secvențe ale limbajului în părțile lor componente și prin reconstrucția lor din aceste părți. Cuvintele *analiză* și *sinteză* sunt folosite în mod curent pentru a desemna asemenea operații. Faptul că analiza logică s-a bucurat de o bună primire într-o epocă marcată de creșterea prestigiului științei nu este surprinzător. Utilizarea limbajelor precise construite de logicieni - limbaje în care sensul termenilor și expresiilor este fixat prin reguli care elimină ambiguitatea și dependența de context - a permis obținerea unor rezultate cum ar fi clarificări ale fundamentelor disciplinelor de înalt nivel de abstracție și generalitate, indicarea modului cum pot fi construite și înlăturate așa-numitele paradoxuri logico-semantice, precizarea, prin reconstrucție logică, a unor concepte care ocupă un loc central în filosofie și în științele teoretice, concepte cum sunt semnificația și adevărul, spațiul și timpul, cauzalitatea și probabilitatea. Nu puțini filosofi familiarizați cu științele exacte au fost tentați să creadă că probleme filosofice importante vor putea fi clarificate prin construcția unor limbaje precise, în acest sens “perfecte”. Și chiar dacă unele programe de cercetare elaborate în cadrul acestei orientări, cum a fost programul logicist de reducere a noțiunilor și enunțurilor matematicii la noțiuni și enunțuri ale logicii, programul elaborării unui limbaj descriptiv precis pentru stări corporale și mintale prin construcția logică a expresiilor din date elementare ale simțurilor, formularea unui criteriu empirist al semnificației și delimitarea în acest fel a enunțurilor obiectiv controlabile de enunțuri cum sunt cele ale filosofiei speculative și ale teologiei, nu au putut atinge obiectivul pe care și l-au propus inițial, nu se poate totuși contesta că ele au fost fertile, indicând noi teme și direcții ale cercetării logico-filosofice.

Cei care având în vedere cercetări de acest gen, adică ceea ce s-a numit “filosofia limbajelor ideale”, reproșează filosofiei analitice că ea s-ar limita la probleme care pot fi tratate în mod satisfăcător folosind doar metode formale, îngustând în acest fel în mod fatal orizontul gândirii filosofice, nu au dreptate. Căci vorbind despre filosofia analitică, ei au în vedere, de fapt, o varietate a acesteia, care nu este neapărat și cea mai reprezentativă. Într-adevăr, dacă reorientarea analitică în filosofie va fi limitată la “analiza logică”, atunci autori ca George Moore, Ludwig Wittgenstein, în a doua perioadă a creației sale, Gilbert Ryle sau Peter Strawson nu vor putea fi socotiți nume reprezentative pentru filosofia analitică. Cei ce cred că orientarea spre clarificarea unor concepte centrale ale gândirii și delimitarea

netă a unor cercetări de acest fel de cercetările care vizează îmbogățirea cunoașterii sunt în cel mai înalt grad caracteristice pentru filosofia numită “analitică” vor socoti însă contribuțiile acestor autori drept centrale. Opera lor a arătat că există resurse de clarificare conceptuală cu un potențial excepțional, diferite de cele oferite de limbajele formalizate, că aceste resurse pot fi pe deplin puse în valoare prin cercetarea expresiilor limbajului comun. Ceea ce izbește în acest mod de a practica o cercetare orientată spre ceea ce s-a recunoscut încă de la Socrate și Platon a fi un obiectiv important - clarificarea conceptelor - este că filosoful poate obține rezultate semnificative fără a recurge la tehnici speciale. El pune în valoare doar capacități analitice și imaginative proprii gândirii în genere. În acest fel, cercetarea filosofică câștigă o autonomie maximă.¹ Pentru a evidenția ceea ce o desparte de “filosofia limbajelor ideale”, această varietate majoră a filosofiei analitice, promovată îndeosebi de autori activi în Marea Britanie, a primit numele “filosofia limbajului comun” (*ordinary language philosophy*). Contrastul merită subliniat tocmai deoarece avertizează și previne împotriva tendinței răspândite de a fixa identitatea filosofiei analitice prin raportare doar la una dintre ramurile ei, de a subaprecia marea varietate a aceluiași peisaj filosofic pentru desemnarea căruia este folosită expresia, favorizându-se astfel o reprezentare monolitică profund înșelătoare. Pentru a percepe unele din dimensiunile acestui contrast putem examina bunăoară critica pe care a făcut-o Strawson teoriei descripțiilor a lui Russell în articolul său *On Referring*(1950) sau modul în care respingea Wittgenstein propria sa

¹ O operă clasică a filosofiei analitice este socotită, pe bună dreptate, cartea lui Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, apărută în 1949. Două lucruri vor atrage atenția chiar și celui care se mulțumește să frunzărească această lucrare relativ voluminoasă. Mai întâi faptul că autorul nu utilizează limbaje formale, metode și tehnici ale logicii moderne. În al doilea rând, că deși lucrarea tratează despre minte, care este obiectul de studiu al psihologiei, și cuprinde titluri de capitole ca *Voința, Afecțele, Senzația și observația, Reprezentarea, Intellectul*, în ea nu sunt invocate rezultate ale cercetărilor psihologice. Autorul face apel doar la resursele pe care le oferă o minte cultivată și bine exersată. Ceea ce arată cât de inadecvată este reprezentarea, care continuă să circule și astăzi, despre filosofia analitică ca o filosofie prin excelență tehnică, care i-ar respinge pe toți cei ce nu au beneficiat de o temeinică pregătire logico-matematică. Relativ recent, un filosof francez oferea o mostră concludentă a unei asemenea recepții. El aprecia că deosebirea dintre filosofia analitică și filosofia care nu este analitică ar putea fi fixată prin opoziții ca sec-bogat în substanță, argumentativ-tezist, logicist-literar, progresiv-meditație mereu reluată, specializare-reflecție accesibilă publicului larg, închidere-deschidere. (Vezi Jean-Jacques Lecercle, *Philosophie du langage analytique et continentale: de la scène de ménage à la méprise créatrice* în “*L’Aventure humaine*” Paris, P.U.F., 1999, pp. 12-14.) Sunt caracterizări pe cât de superficiale, pe atât de inadecvate.

reprezentare asupra limbajului din *Tractatus* în manuscrise de după 1930, îndeosebi în cel care a fost publicat sub titlul *Cercetări filosofice*.²

Locuitori ai altor lumi filosofice asociază reprezentării despre filosofia analitică ca o filosofie tehnică, care utilizează instrumente specializate din arsenalul logicii și matematicii moderne, și ideea că ea ar fi exclusiv o filosofie a logicii, a limbajului și a științei. Este adevărat că empirismul logic - o orientare filosofică care a luat naștere în cadrul Cercului de la Viena și a unor grupuri apropiate din spațiul de limbă germană, devenind apoi deosebit de influentă în universitățile americane - a făcut din analiza logică a limbajului științei tema centrală a preocupărilor filosofice. Dar în aceeași perioadă de timp "filosofia limbajului comun" căpătase o poziție dominantă în filosofia britanică, fapt pe care l-au deplâns personalități cum au fost Bertrand Russell și Karl Popper.³

² Strawson își încheie articolul cu următoarea concluzie: "Nicio regulă aristotelică și nicio regulă russelliană nu redau logica exactă a oricărei expresii a limbajului comun, căci limbajul comun nu are o logică exactă." Wittgenstein denunță în paragraful 97 al *Cercetărilor* supoziția "că logica prezintă o ordine a priori a lumii", adică "o supra-ordine între supra-noțiuni" și observă că "totuși cuvintele <limbaj>, <experiență>, <lume>, dacă au o folosire, trebuie să aibă una tot atât de umilă ca și cuvintele <masă>, <lampă>, <ușă>". În paragraful următor, el scrie: "Pe de o parte, este clar că fiecare propoziție a limbajului nostru <este în ordine așa cum este ea>. Asta înseamnă că noi nu aspirăm către un ideal. Ca și cum propozițiile noastre obișnuite, vagi, nu ar avea încă un sens cu totul ireproșabil și ar trebui abia să construim un limbaj perfect. - Pe de altă parte, pare clar: acolo unde există sens trebuie să existe ordine perfectă. Prin urmare, ordinea perfectă trebuie să fie proprie până și celor mai vagi propoziții."

³ În partea finală a celei din urmă dintre scrierile sale, autobiografia sa intelectuală *My Philosophical Development*, Russell se răfuiește cu reprezentanții ai "filosofiei limbajului comun". Cititorului cu interes istoric i se relevă cât de profundă era înstrăinarea dintre orientări ale gândirii care sunt desemnate în mod obișnuit prin expresia "filosofie analitică". Referindu-se la lucrările admiratorilor filosofiei târzii a lui Wittgenstein, Russell afirmă că ele îi trezesc același sentiment pe care l-ar fi putut avea Descartes dacă el ar fi înviat în epoca lui Locke și Leibniz. Punctul de vedere al celor care resping orice încercare de a impune "complexității incomode a limbajului nostru comun simplitatea sănătoasă a logicii" îi este cu totul străin. Cu referire la critica pe care o face Strawson teoriei sale a descripțiilor, Russell socotește surprinzător faptul că acesta "dispune, pe de o parte, de remarcabile capacități logice și, pe de altă parte, are o prejudecată de neînțeles (cel puțin pentru mine) față de logică în general". În aceiași ani, în prefața la prima ediție engleză a *Logicii cercetării*, apărută în 1959 sub titlul *The Logic of Scientific Discovery*, Karl Popper polemiza vehement cu autori a căror interese se concentrau asupra analizei limbajului comun. "Deși sunt de acord că știința este pur și simplu o dezvoltare a cunoașterii comune sau a simțului comun, eu susțin că cele mai importante și captivante probleme ale epistemologiei vor fi trecute în întregime cu vederea de către aceia care se limitează la analiza cunoașterii comune sau a formulării ei în limbajul comun." (K.R. Popper, *Logica cercetării*, traducere de M. Flonta, Al. Surdu, E. Tivig, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 62.)

Deosebit de interesante sunt, în această privință, relatările retrospective ale cunoscutului filosof englez Michael Dummett. Referindu-se la perioada în care și-a început studiile de filosofie la Oxford, după cel de-Al Doilea Război Mondial, Dummett observa că și în dezvoltarea filosofiei analitice pe primul plan au fost confruntările interne. Pentru Ryle, pe atunci figura filosofică dominantă la Oxford, adversarul nu era Heidegger, ci Carnap. "El era acela pe care, la Oxford, Ryle îl vedea drept încorporarea erorilor filosofice și, înainte de toate, a unei metodologii filosofice greșite."⁴ Deosebiri dintre filosofia analitică din Statele Unite și din Anglia, locurile în care scrierile lui Carnap, pe de o parte, și practica filosofică a lui Moore, Wittgenstein sau Ryle, pe de altă parte, funcționau pe atunci ca paradigme, erau percepute drept fundamentale de către toți cei implicați. Deși distingeau clar filosofia de științele naturii, atât prin obiectivele cât și prin metodele ei, cei care îl urmau pe Carnap o vedeau drept o activitate sistematică în care se progresa datorită cumulării rezultatelor obținute prin interacțiunea cooperativă a cercetătorilor. În acest sens, statutul analizei logice a limbajului era cel al oricărei discipline științifice. Perspectiva celor care îl urmau pe mai vârstnicul Wittgenstein sau pe Ryle era în mod esențial diferită. Pentru aceștia, obiectivul activității filosofice îl reprezenta identificarea și corectarea unor confuzii conceptuale generate de înțelegerea greșită a expresiilor limbajului. Dummett a exprimat pe atât de clar, pe cât de sugestiv, contrastul dintre această înțelegere a finalității activității filosofice și cea promovată pe atunci de carnapieni: "Demersul filosofului nu se finalizează, ca și cel al matematicianului, prin teoreme prin care el le poate face apoi cunoscute; de îndată ce a descălcit deja ghemul și diferitele fire stau despărțite, misiunea lui a fost îndeplinită. Atunci vedem lumea în mod corect. Nu există ceva care ar putea fi reținut în enunțuri ca rezultat al muncii filosofice; un mod nedeformat de a vedea nu este un obiect vizibil."⁵

Dummett aprecia că ulterior, în anii '70, ar fi avut loc o apropiere remarcabilă a diferitelor varietăți ale filosofiei analitice. Pe cele două maluri ale Atlanticului s-ar fi ajuns la un consens în privința faptului că teoria limbajului ocupă o poziție centrală în filosofie. "Drept filosofie analitică o putem, prin urmare, desemna pe aceea care concepe filosofia limbajului în relație cu Frege drept temelie a restului domeniului."⁶ Astăzi cu greu s-ar mai putea susține o afirmație atât de categorică. La fel ca și filosofia științei

⁴ M. Dummett, *Can Analytical Philosophy Be Systematic, and Ought It to Be?* (1977), citat după traducerea germană de J. Schulte din M. Dummett, *Wahrheit. Fünf philosophische Aufsätze*, Reclam, Stuttgart, 1982, p. 185.

⁵ *Ibidem*, p. 189.

⁶ *Ibidem*, p. 192.

practicată drept analiză logică a limbajului științei, filosofia limbajului și-a pierdut și ea poziția hegemonică. În centrul preocupărilor filosofilor care își declară apartenența la tradiția analitică stau metafizica, filosofia minții și filosofia morală. Nu sunt neglijate nici filosofia artei, a religiei și a valorilor.

Există și autori care mai cred că unitatea filosofiei analitice ar fi dată de ceva ușor de indicat. Ea ar consta în abordarea problemelor recunoscute drept filosofice cu metoda analizei. Un asemenea concept al filosofiei analitice este însă intolerabil de restrictiv. Dacă vom accepta acest criteriu, probabil că doar Russell și cei care l-au urmat, în perioada în care el s-a situat pe punctul de vedere al "atomismului logic", ar putea fi calificați drept filosofi de orientare analitică. Până și abordarea lui Frege nu ar fi fost una strict "analitică" deoarece el socotea că semnificația cuvintelor poate fi determinată doar în contextul propozițiilor. Cu atât mai puțin cea a lui Wittgenstein din *Tractatus*. Cea de a doua propoziție a lucrării, 1.1, afirmă că lumea se compune din fapte, nu din lucruri. Iar în continuare, se arată că numele au semnificație doar în cadrul propozițiilor, ceea ce înseamnă că o analiză deplină, în sensul "atomismului logic", nu este posibilă. În *Cercetările filosofice*, Wittgenstein va respinge explicit supoziția că expresiile izolate au semnificații bine determinate. Semnificația expresiilor, susține el acum, poate fi determinată numai considerând jocurile din limbaj în care intervin ele, relația lor cu diferite activități ale comunităților omenești. "Pentru o clasă largă de cazuri de folosire a cuvântului <semnificație> - chiar dacă nu pentru toate cazurile folosirii sale - se poate defini acest cuvânt astfel: semnificația unui cuvânt este folosirea lui în limbaj." (*Cercetări filosofice*, § 43). Concluzia este una și aceeași: Toate încercările de a stabili identitatea filosofiei analitice cu referire la obiectul cercetării, la teme și metode care i-ar fi specifice, par să fie sortite eșecului.

Nu este, prin urmare, de mirare că în multe din tentativele de a fixa profilul filosofiei analitice accentul cădea pe sublinierea a ceea ce îi desparte pe filosofii reprezentativi ai acestei orientări a gândirii de cei reprezentativi pentru alte mari tradiții filosofice. Explicația acestui fapt mi se pare a fi una simplă. Apartenența la ceea ce s-a numit "filosofie analitică" poate fi văzută ca apartenență la o familie ai cărei membri sunt legați mai puțin prin principii și metode comune, și mai mult prin idiosincrasii, aversiuni și delimitări față de stiluri de gândire încărcate de prestigiu. Bunăoară prin refuzul de a aborda în mod frontal probleme de cel mai înalt nivel de generalitate, prin orientarea spre cercetarea laborioasă a unor chestiuni punctuale. Prin convingerea că asemenea cercetări pot arunca o lumină nouă asupra unor întrebări consacrate de tradiție, pot conduce la reformularea sau chiar la dizolvarea unor teme filosofice consacrate. Prin străduința de a spori

transparența și controlabilitatea demersului filosofic, evidențind ceea ce este vag și confuz în concepte și argumentări ale unor filosofi de primă mărime, de exemplu în considerațiile lui Descartes sau Husserl asupra evidenței raționale sau în cele ale lui Kant asupra sinteticului *a priori*. Prin punerea în valoare și exersarea insistentă a resurselor imaginației conceptuale în cercetarea unor probleme care nu izbesc nici prin anvergură, nici prin noutate, dar ne pot conduce, totuși, la reconsiderarea unora din intuițiile ce ne orientează gândirea. S-a convenit că tradiției analitice îi aparțin minți independente pe care le apropie, nu un program comun sau aderența la una și aceeași operă fondatoare, ci motivații, cel puțin parțial convergente, ale distanțării față de mari tradiții filosofice, cum au fost la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, neokantianismul, istorismul și "filosofia vieții", idealismul posthegelian sau fenomenologia.⁷ Drept consecință s-a admis că filosofi în multe privințe foarte diferiți pot fi văzuți drept membri ai aceleiași familii. Un cunoscut cercetător contemporan al lui Frege, Hans Sluga, sugerează că tocmai ținând seama de asemenea considerente s-a constituit reprezentarea curentă cu privire la ceea ce acoperă expresia "filosofia analitică": "Urmând o practică comună, eu iau filosofia analitică aici ca avându-și originea în opera lui Frege, Russell, Moore și Wittgenstein, ca înglobând empirismul logic al Cercului de la Viena, filosofia engleză a limbajului comun din perioada postbelică, curentul dominant al filosofiei americane din decadele recente, ca și afilierea și descendenții acestora în lumea largă. Cu greu s-ar putea spune că aceasta este o caracterizare precisă și ea nu este, în niciun caz, neproblematică[...] Cred însă

⁷ Iată doar câteva exemple. În cunoscuta lucrare a lui Alfred Jules Ayer, *Limbaaj, adevăr și logică*, a cărei primă ediție apare în 1936, filosofia pe care o popularizează autorul este opusă, în primul rând, aceleia care pretinde că oferă o cunoaștere despre o realitate ce transcende lumea științei și a experienței curente. În cartea sa programatică, *The Rise of Scientific Philosophy* (1951), Hans Reichenbach apreciază drept trăsătură distinctivă a noii orientări a gândirii, numită în mod obișnuit "analitică", concentrarea asupra cercetărilor conceptuale, în contrast cu elaborarea unor sisteme care pretind să ne dea o cunoaștere superioară și supraordonată celei științifice. Noua filosofie, afirmă Reichenbach, năzuiește spre înfăptuiri mult mai modeste. Ambiția ei este ca rezultatele la care ajunge să se apropie, din punctul de vedere al elaborării și întemeierii lor, de cele ale științelor mature. La fel identifică ceea ce distinge filosofia analitică și Eike von Savigny: "Controlul afirmațiilor filosofice prin consecințele lor; suspiciunea față de vederi hazardate și profunde; munca penibilă asupra detaliilor; cerința clarității și testabilității intersubiective; pe scurt, convingerea că standardele obișnuite ale muncii științifice scurpuloase trebuie să fie valabile și pentru filosofi." (E. von Savigny, *Analytische Philosophie*, Verlag Karl Alber, München, Freiburg, 1970, p. 15.)

că se poate argumenta în mod plauzibil pentru înțelegerea termenului <filosofie analitică> pe care am adoptat-o.”⁸

Enumerarea lui Sluga mi se pare importantă. Tocmai în raport cu o asemenea reprezentare asupra componenței familiei analitice, până la rude îndepărtate, vom putea examina mai bine diferite încercări de a-i preciza identitatea. Ca și în cazul altor expresii folosite pentru a desemna mari orientări filosofice, și în cazul sintagmei “filosofie analitică” există încercări de a stabili acele trăsături distinctive care fac posibilă delimitarea ei clară și netă de alte forme de viață filosofică.

Punctul de vedere, desigur atrăgător, că filosofia analitică constituie o mișcare unitară prin obiectivele și metodele ei a fost susținut, de exemplu, în cunoscuta carte ale lui Michael Dummett *Originile filosofiei analitice*. Teza lui Dummett este că filosofia analitică își are originea în “cotitura spre limbaj”, care ar fi fost înfăptuită prin opera logico-filosofică a lui Frege. Dummett afirmă textual: “Ceea ce distinge filosofia analitică, în diversele ei manifestări, de alte orientări filosofice, este în primul rând convingerea că o analiză filosofică a limbajului poate conduce la o explicație filosofică a gândirii și, în al doilea rând, convingerea că aceasta este singura modalitate de a ajunge la o explicație globală.”⁹

Cercetători recentî ai istoriei filosofiei analitice au pus la îndoială atât corectitudinea acestei caracterizări a practicii filosofice a lui Frege în ansamblul ei, cât și faptul că o asemenea caracterizare generală a filosofiei analitice va putea fi armonizată cu reprezentarea curentă privitoare la autorii și practicile filosofice integrate de obicei “filosofiei analitice”. S-a subliniat, de exemplu, că autori ca Russell și Moore, a căror apartenență la mișcarea analitică nu este contestată, ci mai degrabă subliniată, nu acceptau că sarcina de bază a filosofiei ar fi analiza limbajului.¹⁰ Și, pe de altă parte, că o atenție deosebită au acordat limbajului mai vârstnicul Heidegger și filosofia hermeneutică în genere, deși nimeni nu crede că aceste filosofii s-ar apropia în mod semnificativ de cea analitică.¹¹ Este pusă la îndoială și afirmația lui Dummett că Frege poate fi caracterizat ca “un filosof al semnificației”, că

⁸ H. Sluga, *Frege on Meaning*, în (Ed.) H.J. Glock, *The Rise of Analytic Philosophy*, Blackwell, Oxford, 1997, p. 17.

⁹ M. Dummett, *Originile filosofiei analitice*, traducere de Ioan Biriș, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004, p. 14.

¹⁰ Autobiografia intelectuală a lui Russell cuprinde o luare de poziție foarte categorică în această privință. Cu referire la Ryle și la filosofia limbajului comun în genere, Russell dezavuează tendința de a da oricărei probleme filosofice o turnură lingvistică. Sugestia că “ar fi posibil să se despartă în mod net lumea limbajului de lumea faptelor” îi apare lui Russell drept o “supoziție ciudată”.

¹¹ Vezi, în acest sens, H.-J. Glock, *Introduction*, în *The Rise of Analytic Philosophy*, pp. VII-VIII.

reorientarea spre limbaj ar fi caracteristică pentru opera lui filosofică în genere.¹² Ca și alți cercetători ai tradiției analitice, Sluga contestă teza lui Dummett că ceea ce s-a numit “tradiție analitică” s-ar distinge prin câteva crezuri împărțite de toți cei socotiți a fi reprezentanții ei proeminenți. Subliniind că în dezvoltarea acestei tradiții pot fi distinse diferite fire, în care accentul cade pe preocupări pentru fundamentele matematicii, pe analiza structurii conceptuale a științelor empirice sau pe limbaj și semnificație, el conchide: “Chiar și aceasta este o imagine prea simplă deoarece fiecare din figurile înzestrate cu autoritate ale filosofiei analitice timpurii - Frege, Moore și Russell, Wittgenstein, Schlick, Carnap și Neurath printre ei - a adus în tradiție agenda lui foarte specifică și personală.”¹³

Dacă acestor nume le vom adăuga numele altor filosofi influenți din perioade mai recente, atunci va deveni și mai clar că cea mai bună îndreptățire pentru folosirea acelei etichete care este expresia “filosofie analitică” o reprezintă semnalarea unor asemănări de familie între practici filosofice care sunt la prima vedere, și nu numai la prima vedere, foarte diferite. Pentru a justifica aplicarea acestei etichete atât autorilor care se declară interesați în primul rând de o mai bună cunoaștere a lumii cât și celor care cred că problemele filosofice țin în esență de limbaj, atât celor care apreciază că mediul clarificării filosofice este construcția unor modele în limbaje formalizate cât și celor care identifică acest mediu în limbajul comun, atât celor care susțin că cercetarea filosofică trebuie să fie o activitate sistematică cât și celor care contestă acest lucru, atât celor care cred că există probleme filosofice autentice, care pot primi soluții, cât și celor care neagă că ar exista asemenea probleme, va trebui să ne angajăm în explorarea unor apropieri stilistice mai greu de identificat și de precizat.¹⁴ O asemenea

¹² Sluga are și o explicație pentru modul cum s-a ajuns la imaginea lui Frege drept filosoful care ar fi dat un impuls hotărâtor “cotiturii spre limbaj”. Preocuparea pentru problemele semnificației expresiilor limbajului ar fi fost caracteristică doar pentru o anumită perioadă a activității sale. “Au fost anii în care Rudolf Carnap a devenit studentul lui Frege, iar Wittgenstein l-a vizitat la Jena. Asta sugerează posibilitatea ca imaginea unui Frege ca fiind în mod preponderent un filosof al limbajului, o imagine care ne-a fost transmisă de Wittgenstein și Carnap, să fi fost în parte propria lui creație. Dar chiar în acest moment târziu, Frege nu a abandonat, desigur, agenda lui fundațională și antiempiristă originală.” (H. Sluga, *Op. cit.*, p. 32.) Creșterea imensă a reputației lui Frege după cel de al doilea Război Mondial și recunoașterea crescândă a influenței acestuia asupra gândirii lui Russell, Wittgenstein sau Carnap, ar explica de ce autori ca Dummett au putut concepe filosofia analitică drept o mișcare coerentă și unitară. (Vezi *Op. cit.*, p. 18.)

¹³ *Ibidem*, p. 19.

¹⁴ Am oferit unele sugestii în acest sens în studiul *Filosofia analitică: schiță a unei fotografii de familie*, în (coord.) Ilona Bîrzescu, Claudiu Mesaroș, *Portret de grup cu filosofia*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005, îndeosebi pp. 282-287.

cercetare nu va putea fi, desigur, evitată dacă vrem să dăm o îndreptățire desemnării drept filosofii de factură analitică a unor configurații atât de diferite cum sunt operele reprezentative ale lui Russell, Carnap, Ryle, Quine, ca și a textelor scrise de Wittgenstein în ultimii douăzeci de ani ai vieții sale. Totodată, va trebui să recunoaștem că pentru scopurile orientării curente în varietatea caleidoscopică a lumii filosofice contemporane se simte nevoia unor criterii care pot fi mânuite ușor. Chiar dacă ele sunt greu de apărat prin raportare la toate acele configurații din peisajul filosofic care sunt subsumate în mod curent filosofiei analitice. Voi prezenta și supune unui examen istoric-critic câteva asemenea criterii, criterii care susțin tot atâtea concepte mai restrictive sau mai cuprinzătoare ale filosofiei analitice.

* * *

Se va conveni cu ușurință că este “analitică” o filosofie centrată asupra limbajului, care tinde, totodată, spre elaborări teoretice sistematice. În această accepție, filosofia analitică se recomandă drept “filosofia științifică prin excelență”. Domeniul și metodele ei de cercetare sunt relativ bine delimitate, standardele de excelență clar profilate, ceea ce face posibilă o interacțiune cooperativă a cercetătorilor din domeniul, cumulara progresivă a rezultatelor cercetărilor. Filosofia analitică ni se înfățișează astfel drept antipodul tradiției speculative, a filosofiei ca o succesiune de sisteme personale, care reprezintă fiecare un nou început. Din această perspectivă, caracterizarea filosofiei analitice drept o schimbare profundă în modul de a concepe și de a practica filosofia, drept “o revoluție în filosofie”, apare pe deplin îndreptățită.

O formulare foarte clară și netă a acestui concept al filosofiei analitice a dat-o Dummett. Pentru el, centrul filosofiei analitice îl constituie o teorie a semnificației expresiilor limbajului. În acest sens, filosofia analitică va fi caracterizată drept filosofia care se află sub semnul proiectului lui Frege. Frege, susține Dummett, ar fi indicat pentru prima dată forma generală pe care trebuie să o ia o asemenea teorie. Prin contrast, în ceea ce ne-a lăsat Wittgenstein nu ar exista puncte de plecare pentru această întreprindere.¹⁵ Dacă ținem seama de faptul că în îndelungata ei istorie filosofia nu a avut o metodologie și criterii de excelență general acceptate și, prin urmare, un corp de rezultate unanim recunoscute, urmează că o filosofie care este sistematică, în sensul că reprezintă o cercetare teoretică condusă după metode general

¹⁵ M. Dummett, *Kann und sollte die analytische Philosophie systematisch sein?*, în *Op. cit.*, pp. 202 și urm. Convingerea lui Dummett este că analitică, într-un sens strict al cuvântului, nu poate fi decât o filosofie postfregeană: “Ideea imposibilității unei teorii sistematice a semnificației (în măsura în care e cu adevărat ideea lui Wittgenstein) este, în actualul stadiu al cercetării, nu numai defetistă, dar și contrară unor fapte evidente.” (p. 208)

recunoscute, ale cărei rezultate sunt însușite sau respinse pe baza unor criterii împărtășite de toți cercetătorii, va constitui o fază cu totul nouă în dezvoltarea domeniului. Tocmai această filosofie este pentru Dummett filosofia analitică. Numai o filosofie în centrul căreia stă proiectul unei teorii a semnificației în accepția lui Frege ar putea fi numită filosofie analitică în sensul strict al cuvântului: "Dacă teza pe care am apărât-o în acest studiu este corectă, filosofia a ieșit abia în timpul din urmă din stadiul ei timpuriu și a ajuns la maturitate. Opera lui Frege a fost punctul de răscruce, dar însemnătatea ei a fost în mod larg recunoscută abia o jumătate de secol după moartea lui [...] în intervalul dintre opera lui Frege și zilele noastre înăuntrul acestei direcții s-a ajuns la multe interpretări greșite și deformări destul de arogante ale teoriilor fundamentale ale lui Frege, și a durat de la moartea lui aproape o jumătate de secol până când am recunoscut în mod clar care este, potrivit concepției sale, adevărata menire a filosofiei."¹⁶

Nu este greu de argumentat că punctul de vedere formulat în acest fel de Dummett trasează prea înăuntru cercul care delimitează aria de cuprindere a filosofiei analitice. Pentru cei care adoptă acest punct de vedere, nu numai Moore, Ryle sau Wittgenstein, în cea de a doua parte a activității sale filosofice, dar nici cel puțin autorul *Tractatus*-ului nu vor putea fi socotiți filosofi de orientare analitică. *Tractatus*-ul își propune să delimiteze ceea ce poate fi "gândit" și "spus" de ceea ce nu poate fi "gândit" și "spus" nu din afară, prin formularea unui criteriu, ci dinăuntru, adică examinând forma logică a expresiilor, așa cum se arată ea în simbolism. Wittgenstein afirmă că despre forma logică a limbajului nu se poate spune nimic; ea "se arată". În 6.54, propoziții ale *Tractatus*-ului precum cele despre forma logică a limbajului sunt calificate drept "nonsensuri". Se știe că Wittgenstein a fost deosebit de afectat de faptul că Frege și Russell nu au sesizat ceea ce el a socotit drept noutatea esențială a abordării sale, căutând în *Tractatus* o teorie asupra logicii și limbajului. Wittgenstein ar fi respins în mod sigur sugestia că *Tractatus*-ul ar fi oferit o reprezentare despre structura logică a limbajului care este apropiată de atomismul logic al lui Russell. Ne putem întreba: Cine

¹⁶ *Ibidem*, pp. 218-219. De acest punct de vedere se apropie destul de mult și un alt cercetător important al istoriei filosofiei analitice, Georg Henrik von Wright. Am în vedere aprecieri ca acestea: "Deși logica ca atare nu înseamnă filosofie analitică, despre ceea ce fac în mod frecvent filosofii analitici se poate spune, în mod potrivit, că ei întreprind *analiză logică*. Prin aceasta doresc să înțeleg folosirea logicii formale ca instrument de clarificare a structurilor conceptuale. Ea este aproximativ identică cu ceea ce numim astăzi și <logică filosofică>, în opoziție cu <logică matematică> ... Eu văd în acest gen de logică filosofică nucleul a ceea ce poate fi numit pe drept <filosofie analitică>." (G. H. von Wright, *Die analytische Philosophie. Eine historisch-kritische Betrachtung*, în "Information Philosophie", 1993, pp. 18-19.)

este reprezentativ pentru filosofia analitică dacă nu autorul *Tractatus*-ului? În multe lucrări istorice și de sinteză, tocmai cartea de tinerețe a lui Wittgenstein este socotită cea mai reprezentativă pentru acea “cotitură lingvistică” (*linguistic turn*) care inaugurează filosofia analitică.

Obiecții cum este aceasta pot fi înlăturate prin adoptarea unui concept mai larg, mai cuprinzător al filosofiei analitice. Un asemenea concept, pe care l-am putea numi “conceptul programatic al filosofiei analitice”, va delimita filosofia de științe pe linia opoziției dintre semnificație și adevăr. Cercetarea filosofică este orientată în mod premeditat și declarat, nu spre descoperirea unor adevăruri noi, ci spre clarificarea acelor concepte care ocupă o poziție centrală în gândirea noastră. Modalitățile în care este urmărit acest obiectiv vor putea să fie foarte diferite. Există o varietate de moduri de a practica filosofia care pot fi calificate drept “analitice”. Ceea ce le apropie este o conștiință clară a ceea ce desparte problemele conceptuale de cele ale cunoașterii lumii precum și concentrarea cercetării filosofice asupra celor dintâi.

Aceasta este poziția pe care s-au situat gânditori diferiți în multe privințe cum au fost Moore, Wittgenstein, Schlick, Carnap și Ryle. Este acel aspect sub care și gândirea lui Wittgenstein, care a cunoscut de-a lungul timpului prefaceri profunde, prezintă o continuitate remarcabilă. Afirmând că “totalitatea propozițiilor adevărate este întreaga știință a naturii”, Wittgenstein sublinia în *Tractatus* că filosofia nu este o știință a naturii și observa că rezultatele filosofiei nu sunt “propoziții filosofice”, ci faptul că propozițiile devin clare. (Vezi *Tractatus*, 4.111-4.112.)¹⁷ La Cambridge, Wittgenstein își începea prelegerile din anul universitar 1932-33 cu precizarea: “Scot din discuția noastră întrebările care primesc răspuns prin experiență. Problemele filosofice nu sunt soluționate prin experiență.” În sfârșit, în *Cercetările filosofice* găsim formulări memorabile ca acestea (§ 109): “Nu trebuie să fie nimic ipotetic în considerațiile noastre. Orice explicație trebuie lăsată la o parte, și locul ei trebuie să-l ia descrierea. Iar această descriere își primește lumina, adică țelul ei, de la problemele filosofice. Acestea nu sunt, firește, probleme empirice, ci ele vor fi dezlegate uitându-ne cum lucrează limbajul nostru, și anume în așa fel încât să fie recunoscut: *împotriva* unei porniri de a-l înțelege în mod greșit.” Și reprezentanții empirismului logic, o mișcare filosofică care s-a dezvoltat inițial în cadrul Cercului de la Viena și a unor grupuri apropiate acestuia, se delimitau în

¹⁷ Pentru dezvoltări, vezi *Tractatus-ul și “sfârșitul filosofiei”*, îndeosebi capitolul *Fața mai vizibilă și fața mai puțin vizibilă a Tractatus-ului*, în M. Flonta, *Gânditorul singuratic. Critica filosofiei și practica filosofiei la Ludwig Wittgenstein*, Humanitas, București, 2008.

peisajul filosofic prin sublinierea că munca filosofică se concentrează asupra clarificărilor conceptuale, recurgându-se de preferință la construcția unor modele logice, dar și la alte modalități. Schlick, de exemplu, a consacrat multe eforturi clarificării conceptului de cunoaștere, iar Carnap, Reichenbach și Hempel au propus reconstrucții raționale ale unor concepte ca probabilitatea, inducția, explicația sau teoria științifică. Această practică s-a reflectat în multe din declarațiile programatice ale acestor autori.¹⁸

În acest context, modul în care a practicat filosofia Gilbert Ryle, ca și exprimările sale cu privire la țelurile cercetării filosofice, ne vor interesa în mod deosebit dacă ne amintim că acesta îl percepea pe Carnap drept adversarul său filosofic. Opoziția privea totuși căile și metodele cercetării, nu obiectivele ei cele mai generale. Carnap s-a interesat în mod deosebit de fundamentele fizicii. (Una din cărțile sale, intitulată *Philosophical Foundations of Physics*, conține contribuții la clarificarea logică a unor concepte ca explicația, probabilitatea, măsurarea, spațiul, cauzalitatea, determinismul, legile și conceptele teoretice.) Cea mai importantă lucrare a lui Ryle, *The Concept of Mind*, este consacrată cercetării fundamentelor conceptuale ale psihologiei. În primele rânduri ale scurtei sale *Introduceri*, autorul notează: "Reflecțiile filosofice din care constă această carte nu trebuie să sporească cunoștințele noastre despre minte sau suflet, ci să corecteze geografia logică a acestui domeniu." Iar în partea ei finală, el adaugă: "Un tip logic sau o categorie căreia îi aparține un concept este clasa utilizărilor logic corecte ale conceptului. Principalele argumente ale acestei cărți trebuie, așadar, să arate de ce anumite genuri de utilizare a conceptelor despre capacități și procese mintale reprezintă încălcări ale unor reguli logice [...] Filosofia constă în

¹⁸ În ultima sa scriere, publicată în 1937, Moritz Schlick va delimita cercetarea filosofică de cea științifică în felul următor: "Filosoful încearcă să clarifice sensul enunțurilor noastre, savantul încearcă să decidă asupra adevărului lor. Sunt două atitudini cu totul diferite în modul de a pune problemele. În procesul efectiv al cunoașterii, aceste două atitudini sunt în mod firesc legate și dependente, căci nu se poate decide asupra adevărului unei afirmații fără a cunoaște ceva despre sensul ei, iar determinarea sensului ei presupune întotdeauna prinderea unor adevăruri ... ele trebuie să constituie, totuși, obiectul unei separări de principiu riguroase, deoarece corespund unor atitudini mintale diferite, cea a filosofului și cea a cercetătorului științific." (M. Schlick, *Școala de la Viena și filosofia tradițională*, în M. Schlick, *Formă și conținut. O introducere în gândirea filosofică*, Editura Pelican, Giurgiu, 2003, p. 238.) Rudolf Carnap se va exprima într-un mod cu totul asemănător: "În consens cu concepția de bază a lui Wittgenstein, noi, cei din Cercul de la Viena, am fost de acord că una din sarcinile fundamentale ale filosofiei este clarificarea și explicația. (Carnap are în vedere ceea ce el numește "explicația conceptelor" nu explicația științifică - n.m. M.F.). De obicei, o realizare filosofică nu ne spune ceva despre lume, ci este doar o cunoaștere mai clară a semnificațiilor și a relațiilor dintre semnificații." (R. Carnap, *W. V. Quine on Logical Truth*, în (Ed.) P. A. Schlipp, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Open Court, 1963, La Salle, Illinois, p. 907.)

înlocuirea unor obișnuințe conceptuale cu disciplina conceptuală.” Interesele lui Ryle, ca filosof, au fost tot atât de diferite de cele ale cercetărilor în psihologie ca și interesele lui Carnap de cele ale cercetătorilor în fizică. (Ceea ce nu înseamnă cătuși de puțin că cercetări care urmăreau clarificări conceptuale nu puteau fi interesante pentru cei din urmă.) Pe de altă parte, indiferent de ce ar fi putut spune Wittgenstein despre modul cum caracteriza Ryle menirea filosofiei, el ar fi fost de acord cu acesta să considere că distincția dintre ceea ce are semnificație și ceea ce este nonsens constituie o distincție mai semnificativă și mai radicală decât cea atât de familiară dintre adevăr și fals. Iar Ryle aprecia, într-o intervenție radiofonică prilejuită de moartea lui Wittgenstein, că lumea filosofică îi rămâne deosebit de îndatorată pentru că el a arătat acest lucru în modul cel mai impresionant și mai convingător: “Demolarea de către Wittgenstein a punctului de vedere că filosofia este un fel de știință ne-a făcut cel puțin vigilenți în ceea ce privește instrumentele noastre. Nu mai încercăm să folosim pentru problemele noastre acele metode care sunt potrivite pentru a demonstra teoreme și a stabili ipoteze. În particular, am învățat să acordăm o atenție aparte distincției dintre ceea ce poate fi spus și ceea ce nu poate fi spus. Ceea ce a fost de la începuturile acestui secol practica lui G.E. Moore a primit rațiunea de a exista de la Wittgenstein.”¹⁹

Fixarea identității filosofiei analitice pe baza criteriului pe care îl oferă distincția dintre clarificări conceptuale care reprezintă un câștig în înțelegere și contribuții care sporesc cunoașterea noastră asupra lumii și a omului pare să fie mai satisfăcătoare decât altele. Ea nu este, totuși, la adăpost de obiecții. Există autori importanți, a căror apartenență la filosofia analitică nu va fi pusă la îndoială de percepția curentă în mediile filosofice, care nu au acordat importanță acestei distincții în munca lor, ba chiar au refuzat să o susțină și să o accepte din punct de vedere principal.

Un exemplu este Bertrand Russell, socotit unul din fondatorii tradiției analitice. Este un fapt că, cel puțin după 1920, demersul lui filosofic s-a desfășurat mai degrabă de la limbaj la gândire decât de la gândire la limbaj. În lucrarea *An Inquiry into Meaning and Truth* (1940), Russell a încercat să elaboreze o teorie a semnificației bazată pe cercetări empirice din domeniul psihologiei.²⁰ El s-a arătat profund decepționat de influența pe care o

¹⁹ G. Ryle, *Ludwig Wittgenstein*, în (Ed.) K.T. Fann, *Ludwig Wittgenstein. The Man and his Philosophy*, New York, A Delta Book, 1967, p. 124.

²⁰ Vezi, în acest sens, Ray Monk, *Was Russell an Analytical Philosopher?*, în *The Rise of Analytical Philosophy*. Concluzia lui Monk este că în opoziție cu Dummett și cu Frege, așa cum a fost el înțeles de către Dummett, Russell nu a văzut încoronarea muncii filosofice într-o teorie a semnificației. “Dar a nega pe baza acestei diferențe, așa cum face Dummett în mod implicit, dacă

exercita, în Anglia, după cel de-Al Doilea Război Mondial, așa-numita "filosofie lingvistică", ilustrată de nume ca Wittgenstein, Ryle și Strawson. Ultima parte a autobiografiei sale intelectuale reprezintă confruntarea lui cu această orientare. Ceea ce îi reproșează Russell este, în primul rând, tendința de a despărți în mod net obiectivele și metodele cercetării filosofice de cele ale cercetării științifice. Cu greu ne-am putea închipui ceva mai străin admiratorilor lui Wittgenstein sau Ryle decât reflecții cum sunt cele cuprinse în ultimele rânduri ale scrierii amintite. Russell observă că "întregul mod de a gândi și imaginația filosofului ar trebui să fie pătrunse de atitudinea științifică, că el ar trebui să fie în mod constant conștient că prin știință ni s-a deschis o lume nouă, noi concepte și metode, lucruri care fuseseră necunoscute epocilor anterioare, despre care experiența ne-a arătat că sunt colosal de fertile, în crasă opoziție cu sterilitatea acelor concepte și metode care erau uzuale înaintea lor." Un alt exemplu îl reprezintă Willard Van Orman Quine. Deși distinge cercetările de tip conceptual, cercetările care se concentrează asupra semnificației expresiilor limbajului, de cele pe care le numește "doctrinare", cercetările care vizează adevărul, filosoful american susține că ele se întrepătrund. Celebra lui critică a distincției dintre enunțuri analitice și sintetice vizează tocmai opoziția dintre probleme conceptuale și probleme empirice, în acea formulare pe care i-a dat-o empirismul logic. Quine a susținut că putem obține clarificări importante cu privire la semnificația expresiilor pe baze cercetărilor asupra învățării limbajului de către copii sau reflectând asupra problemelor pe care le ridică așa-numita "traducere radicală". El a formulat un program al naturalizării epistemologiei, care urmărește dislocarea ei din poziția de filosofie primă, transformarea ei într-un capitol al psihologiei. Ultimul exemplu îl reprezintă Donald Davidson. El a mers mai departe decât Quine în încercarea de a submina presuposițiile care sprijină distincția consacrată dintre cercetări conceptuale și cercetări empirice. Davidson a susținut că dihotomia schemă conceptuală-conținut empiric ar putea fi apărută tot așa de puțin ca și distincția dintre enunțuri analitice și enunțuri sintetice. Interdependența dintre opiniile acceptate ca adevărate într-o comunitate și semnificația pe care o primesc expresiile limbajului ar lipsi de susținere distincția intuitivă dintre diferențe în scheme conceptuale și diferențe în opinii despre fapte. "Dacă alegem să traducem o propoziție dintr-o limbă străină, care este respinsă de vorbitorii acesteia, printr-o propoziție de care noi suntem puternic atașați, putem fi tentați să numim asta o diferență în scheme, dar dacă decidem să

nu în mod explicit - că Russell a fost un filosof analitic pare pervers. El a fost, dacă nu altceva, unul care a crezut în analiză." (p. 50)

realizăm acordul cu dovezile empirice într-un alt mod va fi mai firesc să vorbim de o diferență în opinii. Atunci când alții gândesc în mod diferit, nici vreun principiu general, nici apelul la dovezi nu ne poate constrânge să decidem că diferențele stau în opiniile noastre mai degrabă decât în conceptele noastre.”²¹ Contururile distincției dintre deosebiri în scheme conceptuale și în opiniile despre lume sunt, în acest fel, șterse și odată cu aceasta și delimitarea netă a filosofiei de știință, a contribuțiilor la înțelegere în raport cu cele la cunoașterea lumii.

Unor asemenea contraexemple față de conceptul programatic al filosofiei analitice li se poate răspunde printr-o liberalizare și extindere în delimitarea sferei lui. O extindere care poate fi apreciată drept maximă a propus Dagfinn Føllesdal. Apreciind că identitatea filosofiei analitice nu va putea fi fixată într-un mod satisfăcător cu referire la obiect, metode, doctrine, probleme sau teze împărtășite în comun, mod de abordare sau filiație de la maestru la discipol, Føllesdal propune o circumscriere foarte largă. Apartenența la filosofia analitică ar putea fi stabilită ținând seama de însemnătatea pe care filosofii o acordă argumentelor, întemeierii riguroase a susținerilor lor. Interesul pentru limbaj și valorizarea clarității, care sunt caracteristice pentru nume mari ale filosofiei analitice, s-ar explica în acest fel.²²

Această propunere suscită, aproape de la sine, două observații. Prima este aceea că prin ea se renunță, de fapt, la o delimitare a filosofiei analitice care poate susține pretenția ca aceasta ar reprezenta o formă aparte de viață filosofică. Føllesdal trebuie să recunoască, cel puțin implicit, că criteriul propus este mai degrabă un criteriu al excelenței filosofice în general. El admite că toți cei apreciați drept filosofi importanți sunt, potrivit acestui criteriu, gânditori mai mult sau mai puțin analitici. Ponderea diferită a argumentelor și temeiurilor în demersul filosofic face posibilă doar o distincție graduală între autori reprezentativi pentru cele mai diferite școli și tradiții filosofice. Vom putea vorbi bunăoară despre fenomenologi, hermeneuți sau deconstructiviști mai mult sau mai puțin “analitici”, în funcția de ponderea pe care ei o acordă în demersurile lor argumentelor și

²¹ D. Davidson, *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, în D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford, Clarendon Press, 1984, p. 197.

²² Deoarece personalități socotite reprezentative pentru filosofia analitică nu pot cădea de acord asupra răspunsului la întrebarea “Ce este filosofia analitică?”, Føllesdal conchide că “accentul pe argument și justificare mi se par a fi mai caracteristic pentru filosofia analitică decât preocuparea pentru analiza conceptelor, care formează doar o parte a ei. Teza mea că filosofia analitică nu este caracterizată de doctrine și probleme specifice, ci de argumente și justificare, poate fi controlată ușor. Pentru a o respinge, trebuie doar să găsim filosofi pe care îi considerăm analitici dar care acordă puțină atenție argumentului și justificării.” (D. Føllesdal, *Analytic Philosophy: What is it and why should one engage in it*, în *The Rise of Analytic Philosophy*, p. 9.)

justificării. A doua observație este că, dacă nu vom înțelege “argumentarea” și “justificarea” într-un mod foarte larg și lax, atunci autorul *Cercetărilor filosofice* nu va mai putea fi socotit un filosof de orientare analitică. Și aceasta deoarece, atunci când a scris *Cercetările*, Wittgenstein respingea în mod categoric sugestia că acele rezultate spre care năzuia prin străduințele sale filosofice ar putea fi obținute formulând teze și argumente. Nici cel puțin ceea ce și-a propus în *Tractatus* - determinarea formei generale a propoziției - nu-i mai apărea acum drept un obiectiv legitim al interesului filosofic. Cine ar putea contesta că manuscrisele pe care le-a lăsat Wittgenstein conțin clarificări conceptuale de mare interes și că acestea au fost obținute prin descrieri ale unor situații asemănătoare celor ce survin în viața curentă precum și a folosirii expresiilor limbajului în asemenea situații? Ele contrastează puternic cu demersurile bazate pe producerea de temeuri și argumente.²³ Dar cine va pretinde oare că Toma, care a oferit cu dărnicie argumente și temeuri în sprijinul tezelor sale, ar fi un filosof analitic, iar autorul *Cercetărilor filosofice* nu? Or, tocmai la o asemenea concluzie ne conduce aplicarea consecventă a criteriului pe care îl propune Føllesdal.

Concluzia generală care se desprinde este că atât concepte mai restrictive, cât și concepte mai cuprinzătoare, prin care s-a încercat caracterizarea filosofiei analitice ca un gen filosofic distinct, sunt expuse unor obiecții semnificative. Pare potrivit, prin urmare, să ne întrebăm dacă putem totuși justifica utilizarea acestei expresii pentru a desemna marea varietate de configurații filosofice care se întinde de la opera lui Frege până la acel tip de demersuri care domină astăzi în practica profesională a filosofiei din multe țări vestice, îndeosebi din cele anglo-saxone.

O sugestie pertinentă în acest sens o oferă un binecunoscut cercetător al filosofiei lui Wittgenstein, P.M.S. Hacker. Hacker sugerează că utilizarea curentă a acestei expresii va fi îndreptățită dacă noi suntem conștienți că ceea ce desemnăm prin ea este un fenomen istoric. “Ca și orice mișcare istorică, această mișcare a cunoscut o schimbare și dezvoltare de proporții. Nu cred că ea poate fi caracterizată în mod rodnic cu referire la o singură doctrină comună sau la orice conjuncție de doctrine și metode care sunt acceptate de toți aceia ce pot fi numiți pe drept <filosofi analitici>. Mai degrabă ea trebuie

²³ Vezi, în această privință, îndeosebi capitolul *Ce este “înțelegerea” și cum poate fi ea obținută*, din studiul *Înțelegerea filosofică: “A vedea mai bine”*, în M. Flonta, *Gânditorul singuratic*. Tocmai conștiința acută a ceea ce desparte opera târzie a lui Wittgenstein de cea a unor autori care sunt socotiți eroi ai filosofiei analitice poate să explice observația ca cea a lui von Wright: “Despre filosofia târzie a lui Wittgenstein s-ar putea chiar spune că ea este străină modului de gândire filosofic-analitic tipic. (Și același lucru este valabil, în sens invers, cu privire la raportarea față de Wittgenstein cel târziu a multor filosofi analitici.)” (G.H. von Wright, *Op. cit.*, p. 12.)

să fie înțeleasă în mod dinamic. O varietate de fire leagă gândirea fazelor timpurii ale mișcării cu fazele următoare, chiar dacă niciun singur fir al vreunui moment nu trece prin toate fazele.”²⁴ Pare clar că numai aplicând expresia în acest fel putem justifica calificarea drept “filosofi analitici” a unor autori ale căror principii și practici filosofice se deosebesc mult de cele ale fondatorilor tradiției. Va exista în acest fel o îndreptățire pentru a enumera printre membrii familiei analitice atât filosofi a căror abordare este una strict analitică sau, dimpotrivă, una preponderent holistă, filosofi care sunt interesați mai mult de limbaj sau de caracteristicile generale ale lumii, filosofi al căror sistem de referință esențial îl constituie cele mai familiare forme de viață sau domeniile mai avansate ale cunoașterii științifice, filosofi care sunt angajați în mod preponderent față de cauza unei mai bune înțelegeri a ceea ce știm cu toții sau față de favorizarea progresului cunoașterii. Ei pot fi apropiați în cel puțin una din aceste privințe, chiar dacă sunt foarte deosebiți în celelalte. Din această perspectivă, conceptele mai restrictive ale filosofiei analitice ne apar drept cele care semnaleză asemenea apropieri, iar cele mai cuprinzătoare cele care pretind să ofere o trăsătură definitorie generală.

Vom putea răspunde însă și celor care ne întrebă dacă poate fi fixată o limită acelei tendințe de a lărgi continuu cercul filosofiei analitice înglobând varietăți filosofice la care putem identifica o anumită înrudire cu paradigmele tradiției analitice? Voi risca un răspuns la această întrebare indicând ceea ce cred că sunt cerințe minime pe care trebuie să le satisfacă activitățile filosofice pentru a putea fi calificate în mod îndreptățit drept “analitice”. Prima cerință mi se pare a fi orientarea preponderentă spre clarificări conceptuale. Prin această orientare, filosofia analitică se recomandă drept succesoarea a ceea ce David Hume numea, în primul capitol al *Cercetării* sale, filosofie “abstractă, precisă, greu de înțeles”, în opoziție cu cea “ușoară și populară”. Așa cum s-a observat adesea, ceea ce atrage sau respinge în opere reprezentative ale tradiției analitice pe cei care își caută vocația filosofică sau își aleg lecturile este un înalt grad de rigoare ce reclamă o

²⁴ P. M. S. Hacker, *The Rise of Twentieth Century Analytic Philosophy*, în *The Rise of Analytic Philosophy*, pp. 55-56. Această caracterizare va fi reluată de Hacker în introducerea amplei sale lucrări, *Wittgenstein's Place in Twentieth-Century Analytic Philosophy*, Oxford, Blackwell, 1997. Hacker subliniază că filosofia analitică nu poate fi definită prin doctrine și principii împărțite de toți filosofii despre care se afirmă că aparțin acestei mișcări. Legătura dintre diferitele ei forme este stabilită prin fire diferite. Nu există vreun fir care străbate toate formele ei succesive. “Cu toate acestea, va fi greșit să se pretindă că termenul <filosofia analitică> exprimă un concept al asemănărilor de familie, căci asta i-ar micșora utilitatea pentru caracterizarea unei mișcări foarte deosebite din secolul XX [...] Și totuși există o înrudire cu asemănarea de familie în măsura în care fiecare fază în evoluția filosofiei analitice are în comun cu fazele ei anterioare și ulterioare trăsături metodologice, doctrinare și tematice.” (pp. 4-5)

anumită specializare și favorizează crearea unor comunități de cercetători, sudate prin standarde de excelență clar profilate. Cea de-a doua cerință mi se pare a fi reținerea și observarea distincției dintre contribuții la o mai bună înțelegere a ceea ce știm deja și contribuții la sporirea cunoașterii, recunoașterea locului privilegiat pe care îl ocupă cele dintâi în munca filosofică. Ținând seama de asemenea cerințe vom putea aprecia dacă cercetări actuale de metafizică, de filosofie a limbajului și de filosofie a minții, chiar și de epistemologie naturalizată și filosofie naturalizată a științei pot sau nu să fie integrate tradiției analitice.²⁵

O ultimă remarcă. Pe lângă mișcări filosofice contemporane care se delimitează programatic de filosofia analitică, raportarea la asemenea cerințe ne arată că în afara acestei tradiții se situează și alte exersări ale minții, deosebit de agreate de către audiența cultă. Am în vedere, de exemplu, speculațiile pe marginea unor noi evoluții ale gândirii științifice sau reflecțiile asupra sensurilor și valorilor ultime ale vieții omenești, într-un stil care refuză o rigoare conceptuală severă. Este clar că între asemenea preocupări și filosofia analitică nu va putea fi stabilită o continuitate semnificativă. Ceea ce nu înseamnă, desigur, că ele nu pot reprezenta contribuții filosofice dintre cele mai interesante și importante.

²⁵ A spune că acestea nu mai sunt filosofie analitică, ci postanalitică, este, până la urmă, mai mult expresia unei preferințe terminologice. Nu voi discuta aici dacă și în ce măsură se poate vorbi, în acest sens, de "declinul filosofiei analitice".